

Magdalena
Paluszkiewicz-Misiaczek

SZACUNEK I WSPARCIE

kanadyjski system
opieki nad weteranami

SZACUNEK I WSPARCIE
KANADYJSKI SYSTEM OPIEKI NAD WETERANAMI

SOCIETAS

**seria pod redakcją
BOGDANA SZLACHTY**

86

Magdalena Paluszkiewicz-Misiaczek

Szacunek i wsparcie

Kanadyjski system opieki nad weteranami

Kraków

© Copyright by Magdalena Paluszkiewicz-Misiaczek, 2015

Recenzent
Prof. dr hab. Krzysztof Kubiak

Redakcja
Ewa Dąbrowska-Wrona

Projekt okładki
Zofia Bartyzel

Książka dofinansowana ze środków Wydziału Studiów Międzynarodowych
i Politycznych UJ oraz Instytutu Amerykanistyki i Studiów Polonijnych UJ

ISBN 978-83-7638-586-0 (wersja papierowa)
978-83-7638-640-9 (e-book)
<https://doi.org/10.12797/9788376386409>

KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 012-431-27-43, 012-663-11-67
e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa
www.akademicka.pl

Spis treści

Wykaz skrótów i akronimów występujących w tekście	9
Wprowadzenie	11

Rozdział 1

Między brytyjską oszczędnością a amerykańską hojnością – weterani w Kanadzie przed rokiem 1914.	19
1.1. Nadania ziemi	20
1.2. Liberalny model amerykański.	22
1.3. Tradycyjny model brytyjski	25

Rozdział 2

Trudne początki – weterani I wojny światowej	31
2.1. Działalność Komisji ds. Szpitali Wojskowych (Military Hospital Commission – MHC)	33
2.2. Nowe wyzwania w zakresie opieki medycznej	39
2.3. Koszty opieki nad weteranami i zasady przyznawania rent	46
2.4. Szkolenia zawodowe i tworzenie miejsc pracy dla inwalidów.	49
2.5. Przygotowania do demobilizacji.	54
2.6. Problemy powojenne i próby ich rozwiązania	58
2.7. Organizacje zrzeszające weteranów	62
2.8. Podsumowanie	64

Rozdział 3

Lekcja odrobiona – II wojna światowa i <i>Karta Praw Weteranów</i>	71
3.1. Nowe standardy opieki medycznej	73
3.2. Zmiany w systemie przyznawania rent.	82
3.3. <i>Karta Praw Weteranów</i>	86
3.4. Demobilizacja i repatriacja	87
3.5. Uprawnienia przysługujące zdemobilizowanym żołnierzom.	90
3.5.1. Kursy zawodowe i studia wyższe.	90
3.5.2. Ustawa o ziemi dla weteranów	94

3.5.3. Zakres wykorzystania rozwiązań <i>Karty Praw Weteranów</i> przez kobiety	97
3.5.4. Uprawnienia kombatanckie dla Indian, Metysów oraz marynarzy floty handlowej	99
3.6. Podsumowanie	104

Rozdział 4

W kierunku Nowej Karty Praw Weteranów (<i>New Veterans Charter</i>)	107
4.1. Uzupełnienia <i>Karty Praw Weteranów</i> w drugiej połowie XX wieku	107
4.2. VIP – program opieki nad weteranami w podeszłym wieku	110
4.3. Ubezpieczenie Service Income Insurance Plan – SISIP	112
4.4. Wyzwania lat 90. XX wieku	114
4.5. Podsumowanie	122

Rozdział 5

Nowa Karta Praw Weteranów (<i>New Veterans Charter</i>)	125
5.1. Udział oddziałów kanadyjskich w misji wojskowej w Afganistanie	125
5.2. Nowa Karta Praw Weteranów	128
5.3. Uprawnienia przysługujące osobom pozostającym pod opieką Ministerstwa ds. Weteranów	132
5.3.1. Odszkodowanie za uszczerbek na zdrowiu	134
5.3.2. Programy aktywizacji zawodowej	139
5.4. Podsumowanie	148

Rozdział 6

Najtrudniejsze wyzwanie – urazy spowodowane stresem operacyjnym . . .	153
6.1. Definiowanie problemu	154
6.2. Ewolucja podejścia do urazów psychicznych odniesionych przez uczestników misji pokojowo-rozjemczych ostatniej dekady XX wieku . . .	157
6.3. Stres operacyjny – OSI – próba destygmatyzacji problemów psychicznych żołnierzy i weteranów	162
6.4. Obecna sytuacja weteranów cierpiących z powodu urazów psychicznych będących następstwem stresu operacyjnego	169
6.5. Podsumowanie	176
Zakończenie	181
Bibliografia	185
Indeks osobowy	201

Publikacja niniejsza powstała dzięki życzliwej pomocy wielu osób. W sposób szczególny pragnę podziękować Pani dr hab. Annie Reczyńskiej, prof. UJ za mobilizację i wskazówki naukowe oraz Recenzentowi prof. dr. hab. Krzysztofowi Kubiakowi za wnikliwą lekturę i niezwykle cenne uwagi. Wyrazy wdzięczności kieruję też pod adresem pracowników Institute for Canadian and Aboriginal Studies, Ottawa University oraz Canadian Institute for Military and Veteran Health Research, Queen's University w Kingston za wszechstronną pomoc i gościnność okazaną podczas kwerendy w Kanadzie. Dziękuję również Panu prof. Andrzejowi Mani, Kierownikowi Katedry Amerykanistyki, Dyrekcji IAI SP oraz wszystkim Współpracownikom za inspirujące uwagi, przyjazny doping i wszelką okazaną pomoc.

Wykaz skrótów i akronimów występujących w tekście

BPC	– Board of Pension Commissioners (Komisja ds. Rent)
CAMC	– Canadian Army Medical Corps (Kanadyjski Wojskowy Korpus Medyczny)
CIMVHR	– Canadian Institute for Military and Veteran Health Research (Kanadyjski Instytut ds. Badań nad Problemami Ochrony Zdrowia Członków Sił Zbrojnych i Weteranów)
CVT	– Canadian Vocational Training (Kanadyjski Program Szkolenia Zawodowego)
CPA	– Canadian Paraplegic Association (Kanadyjskie Stowarzyszenie Osób z Porażeniem Kończyn Dolnych)
CTAP	– Career Transition Assistance Programs (Programy Wspomagające Zmianę Zawodu)
DVA	– Department of Veterans Affairs (Ministerstwo ds. Weteranów)
DSCR	– Department of Soldiers' Civil Re-establishment (Ministerstwo ds. Demobilizacji i Reintegracji Żołnierzy)
GAR	– Grand Army of the Republic (Wielka Armia Republiki)
GACDR	– General Advisory Committee on Demobilization and Rehabilitation (Ogólny Komitet Doradczy ds. Demobilizacji i Reintegracji)
GWVA	– Great War Veterans' Association (Stowarzyszenie Weteranów Wielkiej Wojny)
MHC	– Military Hospital Commission (Komisja ds. Szpitali Wojskowych)
NWMP	– North West Mounted Police (Kanadyjska Królewska Policja Konna)
OSI	– Operational Stress Injury (Uraz Spowodowany przez Stres Operacyjny)
OSISS	– Operational Stress Injury Social Support (Wsparcie Społeczne Osób Cierpiących z Powodu Stresu Operacyjnego)
OVO	– The Office of the Veterans Ombudsman (Biuro Rzecznika Praw Weteranów)
PTSD	– posttraumatic stress disorder (zespół stresu pourazowego)
RCAF	– Royal Canadian Air Force (Królewskie Kanadyjskie Siły Lotnicze)
RISB	– Retirement Income Security Benefit (zasilek wyrównujący świadczenia emerytalne)
SISIP	– Service Income Insurance Plan – (Ubezpieczenie zabezpieczające po odejściu ze służby dochody porównywalne z wysokością pensji otrzymywanej w siłach zbrojnych)
SSA	– Soldier Settlement Act (Ustawa o Osiedleniu Żołnierzy)
SSB	– The Soldier Settlement Board (Komisja ds. Osiedlania Żołnierzy)
TBI	– traumatic brain injury (pourazowe uszkodzenie mózgu)
VAC	– Veterans Affairs Canada (Ministerstwo ds. Weteranów)

Wprowadzenie

Popularne angielskie powiedzenie: *it is easier to make war than to make peace* (łatwiej prowadzić wojnę niż wprowadzać pokój) obrazuje szeroki wachlarz problemów powojennej rekonstrukcji. W przypadku każdego konfliktu jednym z nich jest stworzenie systemu opieki nad weteranami, tak aby byli w stanie na nowo żyć poza strukturami armii, zintegrować się ze społeczeństwem i dobrze funkcjonować we własnych rodzinach. Istnieją oczywiście różne definicje słowa „weteran”. Zasadniczo, w kontekście wojskowym, za weteranów uważa się wszystkich żołnierzy, którzy zakończyli służbę w armii danego kraju¹. Niemniej w niniejszej publikacji termin ten w większości kontekstów będzie używany w jego zawężonej definicji, przyjętej przez Davida A. Gerbera w pionierskiej książce *Disabled Veterans in History*. Autor uznaje w niej za weteranów te osoby, które z powodów od nich niezależnych, najczęściej zdrowotnych, nie mogą powrócić do służby czynnej w wojsku i tym samym są zmuszone odejść do cywila².

Jest rzeczą niejako naturalną, zwykłą koleją losu, że weterani wzbudzają szersze zainteresowanie w okresie trwania konfliktu i krótko po jego zakończeniu. Wówczas ich rany i obrażenia postrzegane są jako naoczny dowód odwagi oraz poświęcenia, zaś obraz poszkodowanych żołnierzy skutecznie oddziałuje na świadomość społeczną i, odpowiednio wykorzystany, może być efektywnym narzędziem budowania poparcia dla wysiłku wojennego. Jak trafnie stwierdził Stephen Leacock, kanadyjski pisarz i humorysta, uważny obserwator i komentator otaczającej go rzeczywistości, „(...) kiedy wojna się kończy, są witani bramami z kwiatów, zaś wszystkie dziewczęta rzucają się im na szyję – jednakże już po sześciu miesiącach oczekuje się, że rozplyną się w powietrzu, usuną z publicznego widoku i przestaną sprawiać kłopoty”³. Kiedy wspomnienia wojenne blakną i zostają zastąpione przemożnym pragnieniem powrotu do normalności, wizerunek weterana-bohatera przestaje być atrakcyjny. I choć bywa „odświeżany” przy okazji okrągłych rocznic, zazwyczaj

---

¹ Collins Cobuild English Language Dictionary, London 1990, s. 1622; Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language, New York 1996, s. 1590.

² D.A. Gerber, *Introduction*, [w:] *Disabled Veterans in History*, ed. idem, Ann Arbor 2000, s. 1.

³ S. Leacock, *My Remarkable Uncle and Other Sketches*, [online] <http://gutenberg.net.au/ebooks07/0700011.txt>, 24 VI 2014. Jeśli nie zaznaczono inaczej, wszystkie tłumaczenia z języka angielskiego pochodzą od autorki.

zostaje zastąpiony obrazem nękanego wspomnieniami wojennymi inwalidy wojennego, którego potrzeby stają się coraz trudniejsze do zaspokojenia.

Kanada nie jest w świecie postrzegana ani jako państwo o bogatych tradycjach wojskowych, ani też jako licząca się siła militarna. Tym samym dość egzotycznym pomysłem, zwłaszcza w kontekście polskim, może wydawać się podejmowanie badań nad systemem świadczeń oferowanych weteranom relatywnie niewielkiej armii w geograficznie bardzo odległym kraju. Prowadząc badania, niejednokrotnie spotkałam się z pytaniem: dlaczego nie na przykładzie USA? Wiele osób usiłowało mnie przekonać, że kraj, w którym weterani stanowią tak widoczną i liczną grupę, musi być zapewne najlepszym przykładem organizacyjnym w zakresie opieki nad nimi. W wielu aspektach tak istotnie jest. Jednocześnie istnieje jednak kilka przesłanek, dla których to właśnie kanadyjski system opieki nad weteranami stanowi cenny materiał badawczy i porównawczy, zwłaszcza w kontekście polskim. Potencjał wojskowy naszego kraju jest w dużo większym stopniu zbliżony do Kanady niż do USA. Podobne są też doświadczenia co do ostatnio prowadzonych operacji wojskowych i liczba weteranów misji prowadzonych poza granicami kraju. Przykład kanadyjski jest również często przywoływany w Polsce w związku z reformą systemu emerytalnego⁴ i systemu opieki zdrowia⁵, czyli dwóch filarów istotnych także w ramach systemu opieki nad weteranami.

Kanada w przeszłości ze względów geopolitycznych zawsze stanowiła pole ścierania się wpływów brytyjskich i amerykańskich. W odniesieniu do problemów związanych z opieką społeczną, podobnie jak w innych dziedzinach, kraj ten w szerokim zakresie zawsze czerpał z doświadczeń, pozytywnych i negatywnych, tych dwóch systemów. Kanadyjczycy wyciągali wnioski z ich działania, ostatecznie wypracowując własne, kompleksowe rozwiązania. Stworzenie zintegrowanego systemu opieki nad weteranami stało się koniecznością w pierwszej połowie XX wieku w związku z udziałem żołnierzy Dominium Kanady w obu wojnach światowych. W latach 1914-1918 oraz 1939-1945 Kanada praktycznie od zera zbudowała dwie liczące się armie, co ważne – oparte prawie w całości na zaciągu ochotniczym. U progu zimnej wojny kraj ten aktywnie uczestniczył też w konflikcie koreańskim, a od drugiej połowy XX wieku w sposób znaczący zaangażował się w międzynarodowe działania na rzecz utrzymania pokoju i bezpieczeństwa. Od 1956 roku ponad 120 000 kanadyjskich żołnierzy wzięło udział w prowadzonych pod egidą ONZ operacjach na rzecz utrzymania pokoju (*peacekeeping*) w wielu zapalnych rejonach świata, nadzorując przestrzeganie zawieszenia broni, udzielając pomocy we wdrażaniu porozu-

---

⁴ B. Kłós, *Kanadyjski system emerytalny*, „Analizy BAS” 2012, nr 16, [online] [http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/23E2E00519A32391C1257A9F0030279D/\\$file/Analiza_BAS_2012_83.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/23E2E00519A32391C1257A9F0030279D/$file/Analiza_BAS_2012_83.pdf), 25 VI 2014; P. Piłat, *To nie jest kraj dla starych ludzi. Kanada tak*, „Obserwator Finansowy” 2012, 16 IV, [online] <http://www.obserwatorfinansowy.pl/forma/rotator/to-nie-jest-kraj-dla-starych-ludzi-kanada-tak>, 25 VI 2014.

⁵ A. Młynarska-Wichtowska, *System Ochrony Zdrowia w Kanadzie*, Kancelaria Sejmu – Biuro Studiów i Ekspertyz, nr 727, VI 2000, [online] http://biurosejm.gov.pl/teksty_pdf_00/i-727.pdf, 25 VI 2014.

mień pokojowych zawartych przez strony konfliktu, chroniąc ludność cywilną oraz wspomagając rozbrojenie⁶. W XXI wieku, w latach 2002-2014, 40 026 kanadyjskich żołnierzy uczestniczyło w operacji wojskowej Enduring Freedom (Trwała Wolność) w Afganistanie⁷.

Choć obecnie kanadyjskie siły zbrojne, podobnie jak polskie, nie stanowią szczególnie licznej ani też globalnie znaczącej siły militarnej (odpowiednio 16. i 18. miejsce w rankingu sił zbrojnych opublikowanym na portalu Globalfirepower.com⁸), istnieją przesłanki pozwalające sądzić, że żołnierze obu armii będą w najbliższej przyszłości musieli zmierzyć się z nowymi zadaniami. Kanada zapewne będzie musiała sprostać wyzwaniom związanym z potwierdzeniem swojej suwerenności w Arktyce, także przez zwiększenie obecności militarnej w tym rejonie. Dowództwo polskich sił zbrojnych bierze natomiast pod uwagę możliwą konieczność podjęcia wyzwań związanych ze skomplikowaną sytuacją w stosunkach Ukraina–Rosja. Nawet po przyjęciu optymistycznego scenariusza, zakładającego, że obie armie nie będą w najbliższym czasie zmuszone do podjęcia wynikających z przynależności do NATO zadań bojowych podobnych do operacji w Afganistanie, jest pewne, że liczba żołnierzy odchodzących z sił zbrojnych będzie w najlepszym wypadku utrzymywała się na stałym poziomie. Liczba weteranów poszkodowanych może też wzrastać w związku ze stopniowym ujawnianiem się wśród członków misji zagranicznych problemów związanych z zespołem stresu pourazowego.

Polskie doświadczenia w zakresie budowy kompleksowego systemu opieki nad weteranami misji prowadzonych poza granicami kraju są skromne, gdyż *Ustawa o weteranach działań poza granicami państwa* weszła w życie dopiero 30 marca 2012 roku⁹. Wcześniejsze ustawy regulujące kwestię odpowiedzialności państwa za los kombatanów, włącznie z przyjętą w 1991 roku *Ustawą o kombatanach oraz niektórych osobach będących ofiarami represji wojennych i okresu powojennego*, nie obejmowały swoim zakresem żołnierzy służących w Wojsku Polskim po 1989 roku.

---

⁶ O zaangażowaniu kanadyjskich oddziałów w ramach operacji pokojowych, zob. United Nations Association in Canada, *The Canadian Contribution to United Nations Peacekeeping*, [online] http://unac.org/wp-content/uploads/2013/07/CdnUNPkgBooklet_e.pdf, 11 VI 2014 oraz K. Jung, *Of Peace and Power: Promoting Canadian Interests Through Peacekeeping*, Frankfurt am Main 2009, s. 36-47.

⁷ *By the Numbers: Canada's Afghanistan Mission Ends*, „Edmonton Journal” 2014, 12 VI, [online] <http://www2.canada.com/edmontonjournal/news/story.html?id=0244698f-793d-46ff-a676-31eefbdcbeff>, 18 VI 2014; *End of Afghan Mission Leaves Vets Grappling With their Return to Canada*, „National Post” 2012, 27 VI, [online] <http://news.nationalpost.com/2012/02/27/end-of-afghan-mission-leaves-vets-grappling-with-their-return-to-canada>, 18 VI 2014.

⁸ Ocena dokonywana jest według wskaźnika Power Index, biorącego pod uwagę ponad 50 czynników, co pozwala porównywać mniejsze, lecz posiadające nowoczesne technologie armie z armiami większymi, ale dysponującymi przestarzałym sprzętem. W ocenie nie jest brana pod uwagę kwestia dysponowania bronią jądrową. Stan liczbowy armii kanadyjskiej to 68 250 żołnierzy (57. miejsce wśród 106 klasyfikowanych krajów świata), stan armii polskiej to 120 000 żołnierzy (44. miejsce). *Countries Ranked by Military Strength 2014*, [online] <http://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp>, 22 VI 2014.

⁹ *Ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o weteranach działań poza granicami państwa*, Dz. U. 2011, nr 205, poz. 1203, [online] <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20112051203>, 23 VI 2014.

W kontekście polskim doświadczenia kanadyjskie stanowią zatem realny materiał porównawczy, ze względu na podobieństwa w ramach potencjału armii oraz zakresu operacji wojskowych prowadzonych w ostatnich latach.

W broszurce *Powrót do cywila* (*Back to Civil Life*), będącej opisem programów przygotowanych dla kanadyjskich weteranów II wojny światowej w ramach tzw. *Karty Praw Weterana* (*Veteran's Charter*), autorzy wymieniają podstawowe warunki, jakie muszą zostać spełnione, aby trudny proces reintegracji byłych żołnierzy, a szczególnie poszkodowanych, zakończył się sukcesem. Wśród nich są konieczność budowania w społeczeństwie pozytywnego stosunku do weteranów oraz do zadań, jakie przyszło im wykonywać podczas misji, i stworzenie odpowiednich ram prawnych określających zakres i formę pomocy im należnej. Dopiero gdy dwa pierwsze czynniki zostaną spełnione, powstaje odpowiedni klimat i szansa, aby osiągnięty został cel ostateczny – weterani byli w stanie podjąć wysiłek „pomocy samym sobie”¹⁰ i rozpocząć, często długotrwały, proces reintegracji w ramach rodziny i społeczeństwa. Jak uczą doświadczenia wielu krajów i weteranów różnych wojen, pominięcie któregośkolwiek z wyżej wspomnianych imperatywów może skutkować poważnymi konsekwencjami.

Po raz ostatni faktyczne działania zbrojne prowadzono na terytorium Kanady w 1885 roku. Znakomita większość jej obywateli, zapewne poza niewielką liczbą imigrantów – np. uchodźców z krajów stron konfliktów – nigdy nie doświadczyła traumy wojennej. Wydawałoby się więc, że zbudowanie szerokiego poparcia i zrozumienia społecznego dla weteranów, do których doświadczeń większość obywateli nie jest w stanie się odnieść, będzie niezmiernie trudne. Według słów jednego z amerykańskich korespondentów wojennych, ten, kto nie doświadczył traumy wojennej, nie potrafi w pełni zdać sobie sprawy „gdzie byli, (...) co widzieli, co odczuwają i jakie zadania przyszło im wykonywać”¹¹. Jak zatem sprawić, aby doświadczenia weteranów przemówiły do zwykłych ludzi, zostały zrozumiane przez szerszą część społeczeństwa? Paradoksalnie Kanada ma w tym zakresie bogate doświadczenia. Zdumiewa mnogość działań podejmowanych zarówno w celu upamiętnienia poległych, jak i budowania pozytywnego stosunku społecznego do żyjących kombatanów i ich doświadczeń. Dzięki widocznej obecności weteranów w środkach masowego przekazu, nie tylko z okazji uroczystości rocznicowych lub obchodów Dnia Pamięci, oraz dzięki inicjatywom takim jak choćby adresowany przede wszystkim do dzieci i młodzieży program Canada Remembers (Kanada Pamięta), weterani w tym kraju cieszą się szacunkiem i uznaniem ułatwiającymi im funkcjonowanie poza strukturami armii¹².

¹⁰ *Back to Civil Life – Appendix Two*, [w:] *The Veterans Charter and Post-World War II Canada*, eds. P. Neary, J.L. Granatstein, Montreal 1998, s. 250.

¹¹ A. Glantz, *The War Comes Home – Washington's Battle Against America's Veterans*, Berkeley 2009, s. xiii.

¹² Jedną z form upamiętnienia poległych jest wystawienie tzw. Books of Remembrance (Ksiąg pamięci). Zawierają one nazwiska 118 000 poległych w konfliktach, w których uczestniczyła armia kanadyjska od czasu Konfederacji. Księgi Pamięci są zdeponowane w Izbie Pamięci (Memorial Chamber),

W zakresie tworzenia odpowiednich przepisów określających ramy i formę pomocy należnej weteranom Kanada także posiada bogate doświadczenia. Pierwsze, pionierskie uregulowania prawne powstały niespełna 100 lat temu z myślą o żołnierzach Korpusu Ekspedycyjnego walczących na froncie zachodnim podczas I wojny światowej. Od tego czasu były one na bieżąco dostosowywane do zmieniających się warunków i potrzeb. Najnowsza wersja ustawy o weteranach – *Canadian Forces Members and Veterans Re-establishment Act*, zwana potocznie *New Veterans Charter*, została przyjęta 1 kwietnia 2006 roku. Podejście kanadyjskich ustawodawców wypracowane na przestrzeni lat zakłada, że wydatki ponoszone w ramach programów pomocy byłym żołnierzom stanowią długoterminową inwestycję mającą duże szanse zwrócić się w przyszłości¹³. W ich opinii wśród ogółu wydatków państwowych koszty opieki nad weteranami mają tę przewagę, że są przewidywalne i łatwe do kontroli, ponieważ ich beneficjenci stanowią jednoznacznie zdefiniowaną grupę. Co ważne, zazwyczaj nie wzbudzają też oporów społecznych i politycznych. Ustawodawcom w Kanadzie przyświeca więc zasada promowania takich rozwiązań, które mogą wiązać się z wyższymi kosztami krótkoterminowej pomocy weteranom, lecz w dalszej perspektywie pomagają uniknąć długoterminowego ich uzależnienia od pomocy państwa.

Pozostają jeszcze sami weterani, którzy muszą znaleźć siły, aby „zawalczyć o siebie”, co często okazuje się równie trudnym wyzwaniem jak stawienie czoła wrogowi. Osoby, które doświadczyły traumatycznych przeżyć, niejednokrotnie będąc narażone na śmiertelne niebezpieczeństwo, oczywiście pragną spokoju, chcą odbudować więzi rodzinne i zacząć w końcu prowadzić zwykłe, powszednie życie. Równocześnie do głosu często dochodzi także długo tłumiona, z powodu konieczności podporządkowania się rygorom wojskowemu, chęć podkreślenia własnego ja, co niejednokrotnie prowadzi do wielu nieprzewidywalnych reakcji, mogących utrudnić bądź całkowicie zniweczyć proces reintegracji¹⁴. Jeśli te naturalne trudności adaptacyjne zostaną spotęgowane przez pojawiający się z opóźnieniem, często nieuświadomiony, problem stresu pourazowego, nawet najlepszy system pomocy nie da weteranom gwarancji powrotu do równowagi.

Niniejsza monografia jest próbą przedstawienia analizy ewolucji systemu opieki nad weteranami, jaka dokonała się w Kanadzie na przestrzeni ostatnich 100 lat. Prowadząc badania, starałam się poszukiwać odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

- ▶ W jaki sposób na przestrzeni XX i w pierwszej dekadzie XXI wieku zmienił się zakres wyzwań związanych z procesem readaptacji weteranów? Czy – a jeśli tak, to w jaki sposób – zmieniło się podejście do byłych żołnierzy?

---

mieszczącej się w budynku Parlamentu w Ottawie. Każdego dnia otwierana jest kolejna strona, upamiętniająca kolejną grupę weteranów. Księgi dostępne są także na stronie internetowej: *Books of Remembrance, Veterans Affairs Canada*, [online] <http://www.veterans.gc.ca/eng/collections/books>, 3 I 2014.

¹³ P. Neary, *Introduction*, [w:] *The Veterans Charter and Post-World War II Canada*, s. 11.

¹⁴ D.F. Oliver, *Awaiting Return: Life in the Canadian Army's Overseas Repatriation Depots, 1945-1956*, [w:] *The Veterans Charter and Post-World War II Canada*, s. 32.

- ▶ W jakim stopniu weterani uczestniczyli i uczestniczą w procesie podejmowania decyzji ich dotyczących, jaką rolę w procesie decyzyjnym odgrywają organizacje i grupy kombatanckie?
- ▶ Które elementy systemu opieki są najbardziej istotne z punktu widzenia byłych żołnierzy oraz urzędników Ministerstwa ds. Weteranów (Veterans Affairs)?
- ▶ W jakim stopniu na przestrzeni lat zmieniło się podejście władz wojskowych i samych weteranów do kwestii psychologicznych konsekwencji udziału w operacjach wojskowych? Na ile skuteczne są obecne metody pomocy weteranom cierpiącym z powodu depresji, uzależnień, zespołu stresu pourazowego (PTSD) oraz pourazowego uszkodzenia mózgu (TBI)?
- ▶ Jak ewoluowało podejście rządu do kwestii ponoszenia długoterminowych kosztów opieki nad kombatanami? Jakie są prognozowane koszty w dalszych latach? Jakie są przewidywane obciążenia dla budżetu państwa z tytułu wypłat odszkodowań i rent? Jakie mogą być największe wyzwania w latach kolejnych? Jaki jest stosunek kanadyjskiej opinii publicznej do weteranów i ich problemów?

Podjęta przeze mnie analiza procesu ewolucji polityki Kanady wobec weteranów mieści się w ramach szerokiego podejścia do nauk politologicznych, rozumianych także jako prowadzona na wielu płaszczyznach i z wielu perspektyw analiza wpływu władzy na dystrybucję zasobów, rozwój systemu opieki społecznej oraz zabezpieczanie szans życiowych obywateli¹⁵. W prowadzonych badaniach w znacznej mierze oparłam się na tradycyjnym paradygmacie badawczym stawiającym na opis i zrozumienie zachodzących procesów. Korzystałam zarówno z metod ilościowych, dzięki którym uzyskałam obraz zakresu opieki nad weteranami w poszczególnych okresach, jak i jakościowych, pozwalających na analizę poszczególnych problemów. Takie podejście umożliwiło mi uwzględnienie większej ilości aspektów i uwarunkowań badanego przeze mnie zagadnienia oraz prawidłową weryfikację danych.

Jako punkt wyjścia w badaniach przyjąłam metodę historyczną. Dla prawidłowego zrozumienia współczesnego podejścia do problematyki rozwoju państwowych systemów opieki nad weteranami konieczne jest poznanie genezy ich powstania oraz stopniowej ewolucji. Ponieważ system kanadyjski historycznie pozostaje na styku modelu brytyjskiego i amerykańskiego, w procesie jego opisu i analizy w wielu przypadkach konieczne okazało się zwrócenie się także ku metodzie porównawczej. Badania porównawcze umożliwiły bowiem wykazanie, w jakim zakresie kanadyjscy decydenci zdołali wykorzystać doświadczenia wyżej wymienionych krajów dla unikania błędów i podejmowania optymalnych decyzji (wymiar wzorca bądź luki).

Badania najnowszych, bieżących aspektów funkcjonowania systemu opieki nad weteranami prowadziłam początkowo z wykorzystaniem metody analizy instytucjonalno-prawnej, dokonując szczegółowego przeglądu aktów normatywnych i danych statystycznych opracowanych pod auspicjami Veterans Affairs Canada. Niezwykle

---

¹⁵ *Teorie i metody w naukach politycznych*, red. D. Marsh, G. Stoker, tłum. J. Tegnerowicz, Kraków 2006, s. 9, *Politika – Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego*.

cenne źródło informacji stanowiły też raporty, analizy i opracowania sporządzone w Kanadzie przez komisje i audytorów powołanych dla zbadania sytuacji weteranów. W przypadku niektórych zagadnień ze sfery instytucjonalno-prawnej, zwłaszcza w zakresie finansowania i kosztów opieki nad weteranami, zdecydowałam o wprowadzeniu pewnych elementów prognostycznych. W badaniach nad instytucjami i systemami pomocowymi najważniejsi powinni być, choć nie zawsze niestety są, ludzie, którym mają one służyć. Na każdym z etapów pracy starałam się więc, w możliwie dużym zakresie, wprowadzać elementy metody behawioralnej. Mam nadzieję, że dzięki włączeniu w tok narracji elementów źródeł subiektywnych – w formie wspomnień, listów, pamiętników i wywiadów – udało mi się skonfrontować oficjalne informacje i statystyki z doświadczeniami i przeżyciami poszczególnych grup byłych żołnierzy. Starałam się też umiejscowić je w szerszym kontekście.

Podjęmowana problematyka badań nie doczekała się jeszcze kompleksowej analizy ani w Kanadzie, ani tym bardziej w Polsce. W Kraju Klonowego Liścia istnieją co prawda szczegółowe monografie analizujące sytuację weteranów w okresach po obu wojnach światowych, lecz w pozostałym zakresie badania na temat pozycji weteranów w społeczeństwie oraz uregulowań prawnych określających ramy pomocy im udzielanej mają charakter fragmentaryczny i wybiórczy. Mam więc nadzieję, że praca ta spotka się z zainteresowaniem polskich specjalistów. Wiele rozwiązań kanadyjskich mogłoby bowiem stanowić wzór i materiał do wykorzystania przy budowie polskiego modelu opieki nad weteranami.

Przygotowując niniejszy tekst głównie na podstawie dokumentów prawnych, materiałów archiwalnych oraz publikacji prasowych i naukowych w języku angielskim, natrafiłam na liczne pułapki językowe. Wynikały one z faktu, że wiele terminów oraz nazw własnych nie ma właściwych odpowiedników w języku polskim. Poszukując rozwiązań problemów tłumaczeniowych, bazowałam na nomenklaturze wprowadzonej i używanej przez twórców *Ustawy o weteranach działań poza granicami państwa* i *Ustawy o kombatanach oraz niektórych osobach będących ofiarami represji wojennych i okresu powojennego*. W wielu przypadkach zmuszona jednak byłam wprowadzić własne tłumaczenia nazw i terminów lub, w ostateczności, posługiwać się terminami angielskimi, wyjaśniając ich znaczenie. Wszystkie przytoczone dane statystyczne odnoszące się do kosztów opieki nad weteranami podane są w dolarach kanadyjskich.

Rozdział 1.

Między brytyjską oszczędnością a amerykańską hojnością – weterani w Kanadzie przed rokiem 1914

Do wybuchu I wojny światowej weterani nie stanowili w Dominium Kanady licznej grupy. W okresie kolonialnym byli to głównie członkowie lokalnych milicji¹⁶ walczący u boku oddziałów brytyjskich w czasie wojny z lat 1812-1814, tłumiający bunt w Dolnej i Górnej Kanadzie w 1837 roku oraz walczący podczas najazdów Fenian¹⁷ w latach 1864 i 1866. Po utworzeniu Dominium dołączyli do nich członkowie sił pacyfikujących powstania Metysów w 1870 i 1885 roku, grupa niespełna 400¹⁸ uczestników ekspedycji do Afryki w 1885 roku oraz 7368¹⁹ żołnierzy – uczestników wojen burskich²⁰.

---

¹⁶ W okresie kolonialnym obowiązek służby w milicji spoczywał na wszystkich mężczyznach pomiędzy 18 a 60 rokiem życia, zdolnych do noszenia broni. W przypadku zagrożenia zewnętrznego lub rebelii oddziały te miały stanowić wsparcie dla oddziałów regularnej armii. Dowódcami oddziałów milicji byli najczęściej członkowie lokalnej elity społecznej. Ćwiczenia takich oddziałów odbywały się zazwyczaj raz do roku i nie trwały więcej niż kilka dni. Więcej na temat organizacji oddziałów milicji i ich roli w okresie po Konfederacji, zob. R. Kłosowicz, *The Military Situation in the Canadian Provinces Before the Outbreak of the American-British War of 1812-1814*, „Ad Americam” 2003, vol. 4, s. 36-41; *Guide to Sources Relating to the Canadian Militia*, [online] <http://www.bac-lac.gc.ca/eng/discover/military-heritage/Pages/guide-sources-canadian-militia.aspx>, 26 III 2015; J.L. Granatstein, D.F. Oliver, *Militia*, [w:] i idem, *The Oxford Companion to Canadian Military History*, Don Mills–New York 2011, s. 271-273.

¹⁷ Początki działalności Fenian, irlandzkiego ruchu niepodległościowego, datuje się na lata 1857-1858. Podejmowali oni próby wzniecenia powstania w Irlandii oraz sprowokowania konfliktu amerykańsko-brytyjskiego. W tym celu organizowali w latach 1866-1871 zbrojne wypadki z terytorium USA, atakując pogranicze Kanady. Więcej o działalności Fenian, zob. H. Senior, *The Last Invasion of Canada: The Fenian Raids, 1866-1870*, Toronto 1991.

¹⁸ J.L. Granatstein, D.F. Oliver, *Nile Expedition*, [w:] i idem, *The Oxford Companion...*, s. 292-293.

¹⁹ I idem, *South African War*, [w:] i idem, *The Oxford Companion...*, s. 410-413.

²⁰ O procesie zastępowania oddziałów brytyjskich przez lokalne oddziały milicji i tworzeniu się zrębów kanadyjskiej armii można przeczytać w: J.R. Grodzinski, *A Modicum of Professionalism: The Canadian Militia in Nineteenth Century* [w:] *The Canadian Way of War: Serving the National Interest*, ed. B. Horn, Toronto 2006, s. 99-136.

Od zakończenia wojen napoleońskich, przez całą pierwszą połowę XIX wieku, na ziemi kanadyjskie emigrowała także znaczna liczba weteranów armii brytyjskiej, zazwyczaj pod egidą rozmaitych towarzystw dobroczynnych, a niekiedy również w ramach ograniczonych programów rządowych²¹. Dla większości z nich głównym bodźcem przybycia do Ameryki była możliwość uzyskania nadziałów ziemi. W okresie przed utworzeniem Dominium do służby w brytyjskich koloniach w Ameryce Północnej przybywali też inwalidzi armii brytyjskiej w ramach tzw. kompanii inwalidów. Były to oddziały, do których rekrutowano „żołnierzy posiadających dobrą opinię, którzy z powodu ran, chorób lub wieku nie nadają się do czynnej służby, lecz zachowali wystarczający zapas sił do podjęcia mniej wymagających zadań w ramach garnizonu”²². Kompania inwalidów miała stworzyć możliwość dokończenia kontraktu żołnierzom, którzy nie byli już zdolni do regularnej służby wojskowej, lecz posiadali długoletnie doświadczenie i staż czyniący z nich doskonałych kandydatów do pełnienia służby wartowniczej lub pomocniczej w armii. Po wypełnieniu obowiązków byli zwalniani do cywila i, jeśli chcieli, mogli osiedlić się w Brytyjskiej Ameryce Północnej.

1.1. Nadania ziemi

Nadania ziemi były najstarszą, znaną już od czasów cesarstwa rzymskiego, metodą wynagradzania żołnierzy za wierną służbę²³. Tradycja ta stała się jednocześnie jednym z popularnych sposobów pozyskiwania nowych osadników, była więc także kultywowana we francuskich i angielskich koloniach w Ameryce Północnej. Nadziały ziemi przyznawano demobilizowanym żołnierzom zarówno w okresie Nowej Francji, jak i po przejściu francuskich kolonii – na mocy traktatu paryskiego z 1763 roku – w ręce brytyjskie²⁴.

Prawdopodobnie pierwszymi, którzy skorzystali z tego rozwiązania, byli francuscy żołnierze regimentu Carignan-Salières, przysyłani do kolonii w 1665 roku dla obrony przed najazdami Irokezów²⁵. Kolejne duże grupy żołnierzy zachęconych

---

²¹ L.C.A. Knolwes, C.M. Knowles, *The Economic Development of the British Overseas Empire*, vol. 1, London 2005, s. 90, *Studies in Economics and Political Science*, no. 76.

²² Adjutant General's Office, *Regulations and Orders for the Army*, 12th August 1811, London 1816, s. 223, [cyt. za:] *Show No Fear: Daring Actions in Canadian Military History*, ed. B. Horn, Toronto 2008, s. 141.

²³ D. Pedlar, S. Macintosh, *The Evolution of Healthcare Programs for Canadian Veterans*, [w:] *The Praeger Handbook of Veterans' Health: History, Challenges, Issues, and Developments*, ed. T.W. Miller, vol. 1: ABC-CLIO, Santa Barbara 2012, s. 238.

²⁴ R. Vineberg, *Responding to Immigrants' Settlement Needs: The Canadian Experience*, New York 2012, s. 1-2; J. Murton, *Creating a Modern Countryside: Liberalism and Land Resettlement in British Columbia*, Vancouver 2011, s. 61-62.

²⁵ J. Grabowski, *Historia Kanady*, Warszawa 2001, s. 60-61; R. England, *Disbanded and Discharged Soldiers in Canada Prior to 1914*, „The Canadian Historical Review” 1946, vol. 27, s. 1-2, [online] <http://utpjournals.metapress.com/content/A7J306835087Q128>, 1 VI 2014. Szerzej o regimencie Carignan-Salières, zob. J. Verney, *The Good Regiment: The Carignan-Salières Régiment in Canada, 1665-1668*, Montreal–Buffalo 1991.

do osiedlenia możliwością pozyskania ziemi stanowili oficerowie armii generała Jamesa Wolfe’a po wojnie siedmioletniej, lojaliści po rewolucji amerykańskiej, członkowie milicji kolonialnej oraz żołnierze najemni biorący udział w walkach w okresie wojny amerykańsko-brytyjskiej z lat 1812-1814²⁶. Po tej wojnie częścią oficjalnej polityki władz kolonii stało się zachęcanie zdemobilizowanych żołnierzy do osiedlania się pośród ludności cywilnej, zwłaszcza wśród grup, których lojalność budziła wątpliwości. Zakładano, że w przypadku pojawienia się kolejnego zagrożenia ze strony USA będą oni stanowili trzon lokalnych milicji. Wielkość nadziałów przyznawanych kombatantom zależała od ich stopnia wojskowego – szeregowcy mogli otrzymać w Górnej Kanadzie, pomiędzy rzekami Ottawą i Św. Wawrzyńca, działkę wielkości 100 akrów; oficerowie – w zależności od stopnia nawet powyżej 500 akrów. Jako osadników szczególnie ceniono żołnierzy z doświadczeniem w inżynierii wojskowej, którzy kierując pracami przy budowie dróg i mostów, walnie przyczyniali się do rozwoju infrastruktury kolonii²⁷.

Po powstaniu Dominium Kanady w 1867 roku pierwszymi wojskowymi, którzy otrzymali nadania ziemi, byli żołnierze wysłani do nowo utworzonej prowincji Manitoba po buncie Metysów nad Red River w 1870 roku. Na podstawie rozporządzenia z 25 kwietnia 1871 roku po zakończeniu służby mogli ubiegać się o przyznanie 160-akrowej działki bez wnoszenia jakichkolwiek opłat. Dwukrotnie większe nadania, o powierzchni 320 akrów, otrzymali 15 lat później żołnierze tłumiący Bunt Północnego Zachodu – drugie powstanie Metysów na terenie dzisiejszego Saskatchewan²⁸. Także weterani wojen burskich, w tym również pielęgniarzy wojskowe, na podstawie *Ustawy o gratyfikacji dla ochotników (Volunteer Bounty Act)* z 1908 roku otrzymali prawo do 320 akrów ziemi położonej w zachodnich prowincjach. W świetle tej ustawy byli żołnierze mogli sami osiedlić się na przyznanej działce. Musieli jednak spełnić wymóg budowy domu oraz uprawy określonej części gruntu. Mogli też wskazać osobę, która obejmie ziemię w ich zastępstwie, czyli w praktyce sprzedać ją komukolwiek innemu. Istniała również możliwość otrzymania w zamian dokumentu (*scrip*) potwierdzającego prawo do wypłaty C\$160 tytułem zrzeczenia się prawa do objęcia ziemi. Dlatego większa część gruntów przyznanych weteranom wojen burskich trafiła w ręce spekulantów; bardzo niewielu kombatantów było istotnie zainteresowanych osiedleniem się na przyznanych im działkach²⁹.

Nadań ziemi początkowo nie przewidziano dla członków lokalnej milicji pomagającej w 1837 roku tłumić bunty w Dolnej i Górnej Kanadzie oraz odpierać ataki

---

²⁶ O nadziałach ziemi dla żołnierzy pułków najemnych de Meuron oraz de Watteville, w których służyła znaczna liczba Polaków, można przeczytać w: R. Kłoso w i c z, *Polacy w szwajcarskich pułkach na służbie brytyjskiej w okresie wojen napoleońskich*, „Przegląd Polonijny” 2002, nr 4, s. 66, 69.

²⁷ R. England, *Disbanded and Discharged Soldiers...*

²⁸ *Ibidem*, s. 15.

²⁹ S. Rollings-Magnusson, *Determined to be Homesteaders: a Descriptive Analysis of the Homestead Records of Single Women who Purchased Volunteer Bounty Land in Saskatchewan*, „Canadian Journal of Family and Youth” 2014, no. 6, s. 141, [online] <https://ejournals.library.ualberta.ca/index.php/cjfy/article/view/21487/16156>, 9 VI 2014.

Bibliografia

Źródła

Archiwalia

National Archives of Canada, Records of the Department of National Defence, microform reel T7109.

Ustawy

Bill C-45, An Act to Provide Services, Assistance and Compensation to or in Respect of Canadian Forces (CF) Members and Veterans and to Make Amendments to Certain Acts, [online] <http://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/C-16.8.pdf>.

Canadian Forces Members and Veterans Re-establishment and Compensation Regulations, April 1, 2015, [online] <http://laws.justice.gc.ca/PDF/SOR-2006-50.pdf>.

Canadian Forces Members and Veterans Re-establishment and Compensation Regulations 2006, [online] <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/regulations/SOR-2006-50/page-1.html>.

H.R.359 – Veterans Dog Training Therapy Act, [online] <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/house-bill/359>.

Public Service Employment Regulations, Current to June 2015, [online] <http://laws.justice.gc.ca/PDF/SOR-2005-334.pdf>.

The Veterans Charter: Acts of the Canadian Parliament to Assist Canadian Veterans, Ottawa 1947.

Veterans Health Care Regulations SOR/90-594, [online] <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/regulations/SOR-90-594/page-1.html>.

The Veterans' Land Act, 1942 – A Summary of Its Aims, Scope and Main Details, Handbook No. 1 issued under authority of Hon. T.A. Crerar, Minister of Mines and Resources, [online] <http://collections.civilisations.ca/warclip/objects/common/webmedia.php?irn=5064209>.

Raporty

Andreychuk Raynell, Marchand Len, *The Aboriginal Soldier After the Wars: Report of the Senate Committee on Aboriginal Peoples*, Ottawa 1995.

Bernier Maxime, *Doing Well and Doing Better: Health Services Provided to Canadian Forces Personnel with an Emphasis on Posttraumatic Stress Disorder – Report of the Standing Committee on National Defence*, Ottawa, VI 2009.

Canada, Looking Forward, Looking Back: Report of The Royal Commission on Aboriginal Peoples, vol. 1, Ottawa 1996.

Department of National Defense, *Care of Injured Personnel and Their Families Review*, Ottawa 1997.

Department of National Defence, *Income Study: Regular Force Veteran Report*, Ottawa 2011.

Department of National Defense – Directorate of Personnel Policy, *A Study of the Treatment of Members Released from the CF on Medical Grounds*, Ottawa 1997.

Department of National Defence, Veterans Affairs Canada, *Interdepartmental Evaluation of the OSISS Peer Support Network*, Ottawa, I 2005.

Department of National Defence, Veterans Affairs Canada, *Survey on Transition to Civilian Life*, Ottawa 2011.

- Government of Canada, *The Road to Balance: Creating Jobs and Opportunities*, Ottawa, 11 II 2014.
- Kemp Janet, Bossarte Robert, *Suicide Data Report, 2012*, Department of Veterans Affairs, Ottawa 2012.
- Kerr Greg, *The New Veterans Charter: Moving Forward – Report of the Standing Committee on Veterans Affairs*, Ottawa, VI 2014.
- Kirby Michael J. L., *Out of the Shadows at Last. Highlights and Recommendations. Report of The Standing Senate Committee on Social Affairs, Science and Technology*, Ottawa, V 2006.
- Marin André, McEachern Christian, *Special Report, Systemic Treatment of CF Members with PTSD, National Defence and Canadian Forces*, Ottawa 2002.
- National Defence and the Canadian Armed Forces, *Prevention Strategies*, Ottawa, 1 IV 2014.
- Norlock Rick, *Caring for Canada's Ill and Injured Military Personnel – Report of the Standing Committee on National Defence*, Ottawa, VI 2014.
- Office of the Auditor General of Canada, *Report of the Auditor General of Canada to the House of Commons Fall 2012*, rozdział 4: *Transition of Ill and Injured Military Personnel to Civilian Life*, Ottawa 2012.
- Office of the Auditor General Canada, *2014 Fall Report of the Auditor General Canada*, rozdział 3: *Mental Health Services for Veterans*, Ottawa 2014.
- O'Toole Erin, *2015-16 Report on Plans and Priorities*, Ottawa 2015.
- Preliminary and Second Report of the Special Committee of the House of Commons of Canada of the Care and Treatment of Returned Soldiers*, Ottawa 1917.
- Ralston James Layton, Royal Commission on Pensions and Re-establishment, *First Interim Report on the Second Part of Investigation*, Ottawa 1923.
- Report no. 177: The Repatriation of the Canadian Military Forces Overseas, 1945-1947*, 4 VII 1947, Ottawa 1986.
- Report of the National Conference of Canadian Universities on Post War Problems*, Toronto 1944.
- Report of the Work of the Invalided Soldiers' Commission*, Ottawa 1918.
- Report of the Work of the Department of Veterans Affairs, Canadian Pension Commission and War Veterans' Allowance Board for the Year Ending March 31, 1956*, Ottawa 1956.
- Senate Subcommittee on Veterans Affairs, *A Study of the New Veterans Charter – Interim Report of the Standing Senate Committee on National Security and Defence*, Ottawa 2013.
- Soldier Settlement on the Land – Report of the Soldier Settlement Board of Canada*, Ottawa 1921.
- Standing Committee on National Defence and Veterans Affairs, *Moving Forward – A Strategic Plan for Quality of Life Improvements in the Canadian Forces*, rozdział 4: *The Injured, Retirees, and Veterans*, Ottawa 1998.
- Standing Senate Committee on National Security and Defence, *Occupational Stress Injuries: The Need for Understanding, Fourteenth Report*, Ottawa 2014.
- Statistics Canada, *Canadian Forces Cancer and Mortality Study: Causes of Death*, Ottawa 2011.
- Statistics Canada, *The Canadian Persian Gulf Cohort Study: Detailed Report*, Ottawa, 2 XI 2005.
- Subcommittee on Veterans Affairs of the Standing Senate Committee on National Security and Defence, *Fixing the Canadian Forces' Method of Dealing with Death or Dismemberment*, Ottawa, IV 2003.
- Subcommittee on Veterans Affairs, *A Study of New Veterans Charter – Interim Report of the Standing Senate Committee on National Security and Defence*, Ottawa, III 2013.
- Subcommittee on Veterans Affairs, *The Transition to Civilian Life of Veterans*, Ottawa 2014.
- Veterans Affairs Canada, *Evaluation Framework for the New Veterans Charter*, Ottawa, III 2008.
- Veterans Affairs Canada, *Evaluation of Disability Pensions and Awards*, Ottawa, VIII 2010.
- Veterans Affairs Canada, *Evaluation of the Residential Treatment Clinic for Operational Stress Injuries (OSI) – Introduction*, Ottawa 2011.
- Veterans Affairs Canada, *Need for Disability Awards and Disability Pensions*, Ottawa 2010.
- Veterans Affairs Canada, *New Veterans Charter Evaluation – Phase I*, Ottawa, XII 2009.
- Veterans Affairs Canada, *New Veterans Charter Evaluation – Phase II*, Ottawa, VIII 2010.
- Veterans Affairs Canada, *New Veterans Charter (NVC) Evaluation – Phase III Final*, Ottawa, II 2011.
- Veterans Ombudsman, *Ombudsman Report on Veterans Affairs Canada*, Ottawa, XI 2005.
- Veterans Ombudsman, *Investigating Veterans' Vocational Training*, Ottawa, VI 2013.

Truizmem jest stwierdzenie, że udział w walce zbrojnej jest jednym z najbardziej traumatycznych doświadczeń, jakie stać się mogą udziałem człowieka. Znacznie rzadziej spotkać jednak można konstatację, że żadna wojna nie kończy się w momencie przerwania działań orężnych, czy też podpisania formalnych dokumentów wygaszających konfrontację zbrojną. Bez popełnienia błędu założyć można, że w ludzkich umysłach toczy się ona tak długo, jak długo przy życiu pozostaje ostatni z jej uczestników. Zdemobilizowani kombatanci dźwigają więc cały szereg ciężarów, od ekonomicznych poczynając, a na psychologicznych i egzystencjalnych kończąc. Część z nich nie jest w stanie podołać im bez wsparcia, którego zgodnie z normami prawnymi oraz etycznymi zobowiązany jest dostarczyć im gestor zorganizowanej pomocy, czyli państwo. Oczywiście skala i zakres owej pomocy są nader zróżnicowane, co z jednej strony wynika z ilości możliwych do przeznaczenia na ten cel środków budżetowych, ale nader często również ze splotu rozlicznych czynników, materialnych i niematerialnych, które zbiorczo określić można jako „kultura władzy”. W czasie gdy z zagadnieniem wsparcia dla weteranów dwóch wielkich „wypraw ekspedycyjnych” boryka się również Polska, podjęcie tej problematyki w odniesieniu do Kanady, państwa nieaspirującego do roli mocarstwa, ale wielokrotnie zaangażowanego w rozmaite konflikty zbrojne, uznać należy za zamierzenie nader zasadne. Rezultaty wysiłku poznawczego Autorki nie ograniczają się bowiem tylko do warstwy historyczno-deskryptywnej, ale mają bardzo wyraźnie nakreślony wymiar użyteczny – stanowić mogą znakomity materiał pomocniczy przy budowie nowoczesnego, narodowego systemu wsparcia weteranów.

Z recenzji prof. dr. hab. Krzysztofa Kubiaka

ISBN 978-83-7638-586-0

9 788376 385860

WWW.AKADEMICKA.PL